

MARX'IN ETİĞİNİN KARAKTERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

Alkan ARSLAN*

ÖZ

Bu çalışma, Karl Marx'ın tarihsel materyalizm çerçevesinde şekillenen sosyal teorisinin içerdiği etik yönelimi incelemektedir. Marx'ın geleneksel ahlaki üstyapı kurumu olarak reddetmesine rağmen, sömürüyü ve yabancılaşmayı ortadan kaldırmayı hedefleyen eleştirilerinin, sınıfsız toplumu nihai amaç olarak belirleyen güçlü bir normatif zemin yarattığı ileri sürülmektedir. Makale, Marksist etik eylemin değerini nihai sonuca göre belirleyen bir sonuççuluk (consequentialism) karakteri taşıdığını, ancak bu yaklaşımın bireysel faydaya odaklanan klasik faydacılıktan (utilitarianism) yapısal ve teleolojik hedefleri bakımından kesin olarak ayrıldığını tartışmaktadır. Çalışmanın temel bulgusu, Marksist sonuççuluğun eylemin ahlaki değerini niteliksel ve tarihsel dönüşüm sonuçları üzerinden değerlendirmesidir.

Anahtar Kelimeler: Marksizm, Etik, Üstyapı, Ahlaki Eylem, Yabancılaşma

AN EVALUATION OF THE CHARACTER OF MARX'S ETHICS

ABSTRACT

This study examines the ethical orientation inherent in Karl Marx's social theory, viewed within the framework of historical materialism. It argues that despite Marx's rejection of traditional morality as a superstructural institution, his critiques, aimed at eliminating exploitation and alienation, created a powerful normative foundation that identified a classless society as the ultimate goal. The article argues that Marxist ethics possesses a consequentialist character (determining the value of action by its ultimate outcome), but that this approach differs from classical utilitarianism in its structural and teleological objectives. The fundamental finding is that Marxist consequentialism assesses the moral value of an action based on its qualitative and historically transformative consequences.

Keywords: Marxism, Ethics, Superstructure, Moral Action, Alienation

* Doktora Öğrencisi, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, E-posta: arslana22@29mayis.edu.tr, ORCID: 0009-0005-4542-5146, İstanbul/Türkiye.

Makalenin geliş tarihi: 17.03.2025
Makalenin kabul tarihi: 22.11.2025

Submission Date: 17 March 2025
Approval Date: 22 November 2025

Giriş

Karl Marx'ın eserleri, temel olarak kapitalist üretim biçiminin eleştirel analizine ve burjuva politik ekonominin çözümlenmesine odaklanmıştır. Bununla birlikte, tarihsel materyalist düşünce çerçevesi, toplumsal değişim dinamiklerini ve maddi zorunlulukların siyasi, hukuki ve ahlaki ifade biçimleriyle ilişkisini tanımlamaya odaklanır. Bu durum Marx'ın sosyal teorisinin salt bir ekonomik analiz olmanın ötesinde bir işlevi olduğunu ortaya koyar. Bu işlev, bilinçli özneyi tarihselleştirerek ve toplumsal ilişkiler içindeki eylemlerinin sonuçlarıyla yüzleştirerek etik bir rehberlik sunma çabası ile belgindir. Marx'ın teorisi, yapısı gereği eylemi daima gözetmesi ve madde ile anlaşılmasına dair bir bilgi teorisi veya tarih felsefesi bağlamının sorunlarını kapsayıcı bir etik yönelim ile genişletir. Bu etik boyut, bireyin kendi mevcudiyetinden çıkarak tüm insanlığın özgürleşmesi için önceliklerini askıya alma cesaretini göstermesini teşvik eder. Proletaryanın bilinçlenmesi ve geleceği kurma misyonu ile yüklü olması, Marksist vurgularını yalnızca betimleyici değil, aynı zamanda doğru eylem, iyi ve yükümlülüğe dair normatif bir konumlanmayı işaret ettiğini gösterir.

242

Marksist teorinin içerdiği bu normatif yön, "iyinin ne olduğu" veya "iyiyi üretecek eylemin neye dayandığı" gibi temel etik soruları gündeme getirmektedir. Bu makalenin merkezinde Marksist etik çerçeve içerisinde eylemin ahlaki temeli, sonuççu (*consequentialist*) ve faydacı (*utilitarian*) yaklaşımlarla hangi gerilimler ve benzerlikler bağlamında ilişkilendirilebileceği meselesi yer almaktadır. Literatürde Marksist etiğin kuramsal temellerini inceleyen çalışmalar bulunmakla birlikte ulusal ve uluslararası alanda yapılan son dönemli incelemelerde Marksizmin normatif talepleri ile sonuççuluğun ve özellikle faydacılığın temel ilkeleri arasındaki gerilimlerin yeterince tartışılmadığı dikkat çekmektedir. Faydacılık, eylemin ahlaki değerini yalnızca sonuçların bakarak belirlerken, Marksist etik, eylemin tarihsel bağlamını, üretim ilişkilerini ve sömürüyü ortadan kaldırma hedefini merkeze alır. Bu iki yaklaşım arasındaki kesişim ve ayrışma noktaları, sıklıkla yalnızca sonuççuluk başlığı altında basitleştirilmiş ve yeterli derinliğe ulaşamamıştır. Bu çalışma, söz konusu literatür boşluğunu doldurmayı hedeflemektedir. Makale, Marksist kuramın etik çerçevesini, faydacılık ve sonuççuluk arasındaki ayrıma odaklanarak detaylıca inceleyecektir. Makale faydacılık ve sonuççuluk şeklindeki iki etik yönelimin Marksist teoride nasıl bir gerilim oluşturduğunu veya hangi bağlamlarda örtüştüğünü eleştirel bir yaklaşımla ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu analiz, Marksist etiğin yalnızca sınıf savaşımı veya tarihsel

determinizm gibi kavramlarla değil, aynı zamanda eylemin sonuçlarına dair normatif bir değerlendirme ile de yüklü olduğunu göstermeye odaklanır. Çalışma bu amaç doğrultusunda şu şekilde yapılandırılmıştır: İlk bölümde Marksist kuramda etiğin konumu sonuççuluk ile ilişkisi üzerinden ele alınacaktır. İkinci bölümde, Marksist sosyal teorinin etik imkanı ve eyleme rehberlik işlevi irdelenecektir. Üçüncü bölümde, faydacılık ve sonuççuluk arasındaki temel ayırım çizgileri ve gerilimli ilişki detaylı biçimde ele alınacaktır. Dördüncü bölümde, Marksist etiğin faydacı ve sonuççu yaklaşımlarla olan teorik ilişkisi, olası benzerlikler ve ayrışım noktaları üzerinden değerlendirilecektir. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular özetlenerek Marksist etikteki bu gerilimin önemi ayrıca değerlendirilecektir.

Marksist Kuramda Etiğin Konumu ve Sonuççuluk Üzerine

Marx'ın dağınık haldeki yazıları, temel olarak kapitalist üretim biçiminin eleştirel analizine odaklansa da geliştirilen tarihsel materyalist düşünce çerçevesi, toplumsal ilişkilerin siyasi, hukuki ve ahlaki ifade biçimlerinin altyapı-üstyapı ilişkisi bağlamında ele alınmasını zorunlu kılar. Bu yaklaşım, ahlakın toplumsal gerçeklik ve pratikle olan kaçınılmaz ilişkisini Marksist teorinin en geniş kapsamında yerleşik bir durum olarak kabul eder. Marksist kuramda, her ahlakın belirli bir topluluğun ahlakı olduğu ve onun üretim ilişkilerinden kaynaklandığı temel bir önermedir. Ahlak alanı, bireysel eylemleri toplumsal sorumluluklar çerçevesinde değerlendiren ve eylemlerin sonuçlarını tarihsel bir perspektifle ele alan bir alandır. Marx ve Engels'in çalışmalarında üstyapının (hukuk, ahlak, eğitim vb.) bir özgünlüğü olduğu vurgulansa bile, son kertede altyapının (iktisadi temel) belirleyici olduğu temel bir konumlanma meselesidir. Levin, üstyapı içinde ahlaki düşüncenin, temel iktisadi koşullar tarafından belirlense bile, sınırlı bir etik içerik ve özerk bir eleştiri potansiyeli taşıdığını, bunun da Marksist etiğin kuramsal temelini oluşturduğunu belirtir.² Bu çalışmada, her bir üstyapı unsuru bağımlı-koşulludur ve toplumların üretim-bölünme tarzının farklı ifade biçimleridir. Bu tarihselleştirme eğilimi, Marksist etiğin temel sorunlarından birini ortaya çıkarır: Marx'ın teorisi, ahlaki eylemi sadece betimleyici bir tarihsel zorunluluk olarak mı görmektedir, yoksa eylem

1 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar - 2 (1870-1895)*, çeviren. Yurdakul Fincancı, Ankara: Sol Yayınları, 1996, 235

2 Michael Levin, *The Superstructure and the Ethical Problem in Historical Materialism*. Science & Society, 83(2), 2019, 230-234

normatif bir çağrıyı mı içermektedir? Bu sorun, Marksizm'in özgürleşme (*emancipation*) idealinden kaynaklanan bir etik boşluğa işaret eder. Tarihsel belirlenimcilik, ahlaki eylemin kendiliğinden ortaya çıkabileceğini dışlamaz, Ancak Marx'ın yabancılaşmaya yönelik sert eleştirileri, bu durumu ahlaki açıdan kabul edilemez bir kötülük olarak tanımlar. Grote, Marx'ın eserlerindeki normatifliğin, insan gelişimine karşı koyan kapitalist yapıların ahlaki olarak kabul edilemez olduğu yönündeki güçlü eleştiriden kaynaklandığını iddia eder.³ Derek Sayer, Marx'ın sömürü ve adaletsizliğe yönelik duygusal tonu yüksek eleştirel dilinin, insanın saygınlığına dair evrensel bir standart kabulüne bağlı olduğunu savunur.⁴ Bu standart, verili ekonomik ilişkilerin bir sonucu değil, bizzat bu ilişkileri yargulamakta kullanılan bir norm olarak kabul edilir. Bu doğrultuda Marksizm'in ahlak eleştirisi, yalnızca tarihsel bir açıklama değil, aynı zamanda tarihsel de bir çağrı niteliği taşır. Bu normatif çağrı, eylem değerini, belirlenmiş olan sınıfsız toplum gayesine ulaşmadıkça oynayaacağı yol üzerinden değerlendirmeyi gerektirir. Bu bağlam, marx'ın eleştiren bölümlerinin temelini oluşturan sonuççu etik tartışmasında kapı açılmaktadır.

Tarihsel Belirlenimcilikten Normatif Eyleme

Ahlakın iktisadi temel ile ilişkilendirilerek tarihselleştirilmesi, pozitivist eğilimler taşıyan belirlenimci bir rasyonalizasyon bağlamında kendini gösterir. Ancak, bu belirlenimcilik Marksizm'in özgürleşme hedefini gölgelemez. Antonio Gramsci'nin belirttiği gibi, eğer tarihsel materyalizmin ahlakının bilimsel temelinden bahsedilecekse ancak toplumun sonuçlandırabileceği görevlerden ve buna olanak tanıyan koşullardan bahsedilebilir.⁵ Bu ifade, Marksist etiğin temelinde eylemin sonuçlarına dair güçlü bir vurgunun yattığını işaret eder. Marksist teorisinde bilinçlenmesi gereken özne veya proletarya, şimdide var olsa da, eylemleri geleceği kurma misyonuyla doludur. Bu normatif talep, etik eylemin değerlendirilmesinde ereksel bir boyutu açığa çıkarır. Marksist etik kuramcılarında Norman Geras ve Ziyad I. Husami ise, Marksizm'in ahlaki konumunu savunurken tarihsel zorunluluk ve etik yükümlülük arasındaki gerilime dikkat çekmişlerdir. Örneğin Geras, Marx'ın sömürü ve yabancılaşmaya

3 Martin Grote, *Marx's Conception of the Normative Domain*. *European Journal of Political Theory*, 16(2), 2017, 165-168.

4 Derek Sayer, *The Violence of Abstraction: The Analytic Foundations of Modern Marxism*. Blackwell Publishers, 1998, 11-15.

5 Antonio Gramsci, *Hapishane Defterleri. Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler*, çeviren. Kenan Somer, İstanbul: Onur Yayınları, 1986, 271.

yönelik eleştirilerinin örtük de olsa insan doğasının evrensel olarak ihlal edilmesine dair güçlü bir ahlaki hüküm içerdiğini savunur.⁶ Bu ahlaki hüküm, eylemin ahlaki değerini, nihayetinde getireceği toplumsal dönüşüm ve sonuçlarla ölçen bir bakış açısını desteklemektedir. Benzer şekilde Husami, Marksist etiğin, devrimci eylemin nihai hedefine ulaşma sonuçları üzerinden meşruiyet kazandığını ve bu yönüyle sonuççu bir karakter taşıdığını savunmakla birlikte sonuççuluğun faydacılıktan temel farklarla ayrıldığını vurgular.⁷ Bu nedenle, etik eylemin değerlendirilmesinde eylemin ahlaki değeri, nihayetinde getireceği toplumsal dönüşüm ve sonuçlarla ölçülen bir bakış açısını desteklemektedir.

Faydacılık ve Sonuççuluk İlişkinin Önemi

Marksizmin, yabancılaşmayı üreten koşulları ortadan kaldırması gayesini temel bir tarihsel ve etik hedef olarak konumlandıran teorinin eylemi ve sonuçları değerlendirme biçimini belirler. Bu durum Marksist etik ve eylem teorisinin, modern etik yaklaşımlarında sonuççuluk ve onun öne çıkan biçimi olan faydacılık ile olan ilişkisini incelemeyi zorunlu kılar. Sonuççu etik kavrayış, eylemin ahlaki doğruluğunu yalnızca eylemin sonuçlarına bakarak belirler. Sınıfsız topluma ulaşma gibi tarihsel bir amacı merkeze alması nedeniyle Marksizm'in eylem çağrısı da sonuççu bir yapıyı işaret ediyor gibi görünmektedir. Ancak bu ilişki yüzeyseldir. Klasik faydacılık, eylemin ahlaki değerini en büyük mutluluğu veya faydayı en fazla sayıda insana sağlayan eylem olarak tanımlarken, Marksizm'in sömürüyü ortadan kaldırma ve yabancılaşmayı sonlandırma hedefine yönelik eylem çağrısı, yüzeysel bir fayda hesabının ötesinde sistemselsel dönüşüm gibi niteliksel ve tarihsel bir sonucu merkeze alır.

Marksist eleştiri açısından faydacılık, kapitalizmin kendisini meşrulaştırmak için kullanılacak, tarihsellikten arındırılmış ve nicel bir etik çerçevede sunar. Oysa Marx, kapitalist üretim tarzının özünde barındırdığı yapısal eşitsizliği ve sömürüyü eleştirmektedir. Richard Norman gibi Marksist etik üzerine çalışan kimi kuramcılar, faydacılığın işçi sınıfının maruz kaldığı sömürüyü, toplam toplumsal faydanın veya sermayedarların mutluluğunun

6 Norman Geras, *The Controversy about Marx and Justice*. New Left Review, (150), 47-85, 1985, 47-50.

7 Ziyad I. Husami, *Marx on Distributive Justice*. Philosophy & Public Affairs, 8(1), 1978, 27-64.

artışı ile haklı çıkarabilme tehlikesine dikkat çeker.⁸ Bu durum, Marksist etiğin temel ereksel amacının yalnızca "fayda" değil, aynı zamanda "adalet" ve "özgürleşme" olduğunu gündeme getirir. Bu ayrım, eylemin değerlendirilmesi açısından hayati önem taşır. Faydacılık, eylemin anlık veya kısa vadeli sonuçlarına odaklanırken, Marksist sonuççuluk, eylemi daima tarihsel bir süreç içkin olarak ele alır. Seçilen bir eylem, kısa vadede maliyetli görünse bile sınıf karşıtlıklarının ortadan kalkacağı nihai amaca hizmet ettiği müddetçe ahlaki açıdan doğru kabul edilir. Jeffrey Reiman gibi kuramcılar, bu ayrımı Marksist etiğin "yapısal teleolojisi" olarak adlandırır; yani eylemin ahlaki değerinin, bireysel fayda hesapları yerine üretim ilişkilerinde köklü bir dönüşüm yaratıp yaratmadığına bağlı olduğunu belirtir.⁹ Bu yapısal erekselcilik, faydacılığın bireyci ve atomistik yaklaşımına karşı çıkarak ahlaki eylemin toplumsal sınıfın kolektif çıkarı bağlamında değerlendirilmesini zorunlu kılar. Böylelikle Marksist etiğin sonuççu olarak tanımlanıp tanımlanmayacağı veya faydacılıktan kesin çizgilerle nasıl ayrıldığı, bu çalışmanın ana tartışma eksenini oluşturmaktadır.

Bu sonuççu-faydacı geriliminin kökeni, Marx ve Engels'in ahlak kavramının kendisine dair geliştirdiği temel eleştiride yatmaktadır. Eğer ahlaki yargılar yalnızca nihai sonuçlara odaklanırsa, bu yargılar zaman ve mekândan bağımsız, değişmez ilkeler ileri sürer. Geleneksel etik teorilerden ve onların biçimciliğinden nasıl ayırsacaktır? Bir sonraki bölümde, Marksizm'in ahlak alanını üstyapıya ait bir kurum olarak kabul etmesi ve ahlaki yargıların tarihsel koşullar altında belirlediği yöündeki temel tezi biçimcilik eleştirisi odağında incelenecektir. Biçimcilik eleştirisi, faydacılık eleştirisine bir zemin hazırlaması açısından önemlidir.

Marksizm'de Ahlaki Eylem ve Biçimcilik Eleştirisi

Marx ve Engels'in insan-toplum bilimleri kapsamında yaptıkları çalışmalar, tüm parçaları birbirleri ile ilişkilendirilmiş ve pratik yönü esas olan

8 Richard Norman, *Free and Equal: A Philosophical Examination of Political Values*. Oxford University Press, 1987, 70-73.

9 Jeffrey Reiman, *The Centrality of the Central State*. *Political Theory*, 13(1), 1985, 13-16. Alasdair MacIntyre ise benzer şekilde Kantçı ahlaki projenin, modern politik ve sosyal gerçeklik karşısında kendisini koruyamadığını belirtir. Projenin güçsüzlüğü tarihsellikten muafı ve içerik eksikliğidir. Bu yaklaşıma göre Kant'ın evrensel mutlak kural arayışı, somut bir içerikten yoksun kalmakta ve bilinçli eylem yerine pasifizmi meşrulaştırmaktadır. Alasdair MacIntyre, *The Fate of the Kantian Revolution in Moral Philosophy*. *The Philosophical Quarterly*, 34(135), 1984, 158.

bir sistem olarak tasarlanmıştır. Bu sistem, toplumların gelişimi ve dönüşüm dinamiklerini, zorunlu olarak kurulan üretim ilişkileri ve sınıflar üzerinden açıklarken, insan topluluklarına da eyleme yönelik bir bilinç sunmaya çalışır. İnsan, üretim ilişkilerinin hem aktif kurucu öznesi hem de verili koşulların belirleyeni olarak, etkin ve edilgen ikili bir boyutta bulunur ve eylemi bu tarihsellik içinde kapsar. Kişiyi eyleme götüren etkenler, eylemin yönelimi, eylemin değeri veya doğruluğu-yanlılığı, eylemin gerçekleştiği koşullar dolayımından geçmek durumundadır.¹⁰ Eylemin değeri ve eylemin doğruluğunun temellendirilmesi, yapısı gereği bir eylem kılavuzu olarak işlev gören bir sistem için gereklidir. Ancak, Marksizm her ne kadar tarihsel eylemi tanımlamayı merkezine oturtmuş bir düşünce çerçevesi olsa da kendini salt etik bir kuram olarak tanımlamaz. Ahlak kavramı, her zaman belirli bir topluluğun ahlakıdır ve ondan kaynaklanır.¹¹ Ahlakın içeriğini oluşturan değer yargıları, normlar, ilkeler ve kurallar, belirli bir topluluğun yapılması ve yapılmaması gerekenleri" veya "iyi-kötü" tanımlamalarının bir parçası değildir. *Alman İdeolojisi*'nde ahlak, maddi ilişkiler tarafından belirlenen zihinsel üretim alanlarından biri olarak tanımlanır.¹² Maddi ilişkilerin ters yüz olmuş bir ifadesi olarak görülen ahlak, insanı somut maddi üretim ilişkilerinin işleyişinden uzaklaştıran ve dar bir içeriksiz formelliğin ifade ettiği sıkıştıran negatif belirlenmiş bir üstyapı kurumudur. Proletaryanın ahlakı, yasalar ve din gibi, ardında burjuva çıkarının pusuya yattığı sınıfsal bilinçlerdir.¹³ Bu bağlamda, Althusser gibi yapısal Marksistler, ahlakı ve hukukun, devletin ideolojik aygıtları olarak işlev gördüğünü ve bireyle bireysel sorumluluk ve itaat gibi belirli toplumsal pratikler aracılığıyla bir mekanizma olduğunu savunur.¹⁴ Bu durum ahlakın sadece yansıtan bir bilinç biçimi değil, aynı zamanda kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlayan aktif bir toplumsal araç olduğu yönündeki Marksist tezi güçlendirir.

10 Engels, Joseph Bloch'a yazdığı 1890 tarihli mektubunda, tarihte son sonucun her zaman tikel yaşam koşullarının belirlediği birçok bireysel istenç arasındaki çelişkinin ürünü olduğunu belirtir. İstençler bir bileşkede kaynaşır ve bu kaynaşım bilinçsiz işleyen bir gücün ürünü olarak görünür. Bkz: Karl Marx ve Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar II 1870-1895*, çeviren. Yurdakul Fincancı, Ankara: Sol Yayınları, 1996, 237

11 Harun Tepe. *Etik ve Metaetik*. 3. Baskı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2018, 14.

12 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Alman İdeolojisi*, çeviren. Engin Aktan, Ankara: Alter Yayıncılık, 2013, 19.

13 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Manifesto*, çeviren. Nail Satlıhan, 2. Baskı. İstanbul: Yordam Kitap, 2014, 50.

14 Louis Althusser, *Ideology and Ideological State Apparatuses. In Lenin and Philosophy and Other Essays*. Monthly Review Press, 1971, 143-146.

Marksizmin biçimcilik eleştirisi, özellikle Immanuel Kant'ın etiğine yönelik doğrudan bir karşıtlık içerir. Kant etiği, eylemin ahlaki değerini eylemin sonuçlarından veya içeriğinden değil, onu belirleyen öznel ilke olarak maksimin yasa koyucu olma yeteneğinden türetir. Kant, ahlaki yasanın evrensel ve zorunlu olabilmesi için empirik koşullardan arındırılmasını şart koşar:

Pratik us [akıl], yalnızca kendisini belirleyen bir yasa'yı tasarımalar; buna göre isteme, bu yasanın kendisini belirlemesi için bir neden olur; bu yasa da içerikten soyutlanmış salt biçim olarak düşünülmelidir.¹⁵

Marksizm, Kant'ın bu içeriksiz biçimciliğini eleştirerek, evrensel ahlak yasının toplumsal temelden kopuk olduğunu savunur. Bu eleştiri Marksist düşünce içinde de belirli bir gerilim yaratmıştır. Örneğin Frankfurt Okulu gibi Marksizmden etkilenen kuramcılar, Kant'ın evrensel ahlakını özellikle kategorik imperatifin rasyonel ve biçimsel yapısını savunmuşlar ve sosyalizmin ahlaki temellerini burjuva ahlakının görüşüne göre kurtarmak istemişlerdir. Amaç sosyalizmin normatif gücünü evrensel akıl üzerinden yeniden inşa edebilmektir.¹⁶ Seyla Benhabib gibi eleştirel teorisyenler, Kantçı etiğin evrenselliğini yeniden yorumlayarak eleştirel teorinin kurtuluşçu iddialarını desteklemiştir. Bu yaklaşıma göre, ahlaki bir normun meşruiyeti tüm rasyonel özneler tarafından özgürce kabul edilme imkanına dayanmalıdır.¹⁷ Allen Wood gibi eleştirel filozofların ve Marksistlerin bir kısmı ise bu eğilime karşı çıkarak Kantçı biçimciliğin eylemin somut tarihsel içeriği, sınıf mücadelesi ve kapitalist sömürünün maddi gerçekliği konularında kör kaldığını ileri sürmüşlerdir. Bu yöndeki görüşlere göre Kantçı normlar, üretim ilişkilerinden bağımsız bir olması ve uyulması gereken alanı yaratarak bireylerin bilincini soyut bir etik buyruğa indirgemeye eğilimli içerir. Marksist ahlak, biçimsel kurallardan ziyade tarihsel olarak mümkün ve yapısal olarak ihtimal dahilinde olan gayeye odaklanır. Bu

15 Immanuel Kant, *Pratik Akılın Eleştirisi*, çeviren Füsün Akatlı, Gertrude Durusoy, İoanna Kuçuradi. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1999, 80-83.

16 Biçimcilik eleştirisi bir anlamda eleştirel teorinin de temellerini atar. Horkheimer'a göre, araçsal akıl ahlaki içeriği veya nihai amaçları sorgulamaksızın, eldeki amaçlara en verimli şekilde ulaşmaya odaklanır. Bu araçsal rasyonellik, bir yandan Kant'ın içerikten arındırılmış biçimciliğini beslerken diğer yandan faydacılığın nicel hesaplama mantığını kuvvetlendirir. Max Horkheimer, *Eclipse of Reason*. New York: Oxford University Press, 1947, 94-95.

17 Seyla Benhabib, *Critique, Norm, and Utopia: A Study of the Foundations of Critical Theory*. Columbia University Press, 1986, 336.

yöndeki eleştiriler açısından Engels'in miras alınan ahlak çerçevesine dair görüşleri önemli bir referans olarak düşünülebilir:

Ahlak dünyasının da tarihin ve ulusal farklılıkların üstünde bulunan sürekli ilkeleri olduğu bahanesiyle, herhangi bir ahlak dogmatizmini bize ölümsüz, kesin, bundan böyle değişmez bir ahlak yasası olarak kabul ettirme yolundaki her savı yadsıyoruz. Tersine, geçmişin her ahlak teorisinin, son çözümlemede o zamanki toplumun ekonomik durumunun bir ürünü olduğunu ileri sürüyoruz.¹⁸

Bu eleştiri verili bir toplumsal formasyonda ahlakın madde temeli ile ilişkisi içinde kavranması gerektiğini, zaman ve mekânda bağımsız değişmez bir ahlaki biçimciliğin reddedilmesi gerektiğini vurgular. Bu durum ahlaki içeriklerin doğruluğu açısından da geçerlidir. Engels, ahlak kavramını kesin doğruların çok seyrek olduğu insanların tarihine dair bir alan olarak tanımlarken¹⁹ ahlaka dair hangi işlevleri önemli olduğu konusunda daha belirgin bir yönelim içindedir. İdealist ahlak anlayışı, insanın eylemini ve eyleminin ilkesini "somut koşullar" bağlamından koparıp değişmez bir evrensellik içine yerleştirdiği için ters bir biçimde durumu olarak olumsuzlanır. Eylemin doğruluğunu belirleyen normatif buyruk ve yargılar ise yine bu temelde ele alınır. Engels'in verdiği "çalmayı yasaklayan" buyruğu örneğinde olduğu gibi, özel mülkiyetin üstün geldiği toplumlardaki mutlak ahlaki buyruklar, hırsızlığı var eden koşulların andığı bir toplumsal bağlamda mutlaklığını yitirir.²⁰ Ahlaki kurallar kapitalist üretim biçiminin temelini oluşturan mülkiyet ilişkileri tarafından sorunlu kılınan ifadelerle indirgenir.²¹ Ancak burada çelişkili bir durum kendini gösterir. Engels, hiçbir şeye sahip olmayanlar için "mülkiyetin kutsallığı" bir anlam taşımaz²² ifadesini kullanırken aynı zamanda hırsızlığı veya başka zarar verici eylemlerde bulunmayı toplumsal düzeni umursamama dürtüsünü geliştiren bir yön içermesinden dolayı da eleştirir.²³ Bu durum çelişkilere ilişkin normatif boyutun görmezden gelinmediği ancak

18 Friedrich Engels, *Anti-Dühring*. Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor. Ankara: Sol Yayınları, 1977, 111.

19 Engels, *Anti-Dühring*, 110,

20 Engels, *Anti-Dühring*, 111.

21 Andrew Chitty, *Marx's Radical Critique of Capitalist Society: A Reconstruction*. Palgrave Macmillan, 2018, 112.

22 Friedrich Engels, İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu, çeviren. Yurdakul Fincancı. Ankara: Sol Yayınları, 1997, 175.

23 Engels, *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*, 175.

geleneksel biçimciliğin de kabul edilmediği bir meta etik çerçevenin varlığını düşündürür. Lukes gibi kuramcılar, bu Marksist karşı çıkışın Kantçı etiğin burjuva bireyciliğinin bir ifadesi olduğu ve emekçi sınıfların siyasi mücadelesini teşvik etmek yerine, onu içeriksiz bir formelliğin içine hapsedtiği yönündeki temel tezi savunduğunu belirtir.²⁴ Bu biçimcilik eleştirisine rağmen Marksizm'in tarihsel-toplumsal ahlak tanımı salt betimleyici bir konumda kalmaz. Marx ve Engels'in sömürü ve yabancılaşmaya dair güçlü etik yargıları, eylemi merkeze alan bir kuramın kaçınılmaz olarak normatif bir çağrı içermesini gerektirir. Bir sonraki alt bölümde Marksist ahlak anlayışındaki bu betimleyicilikten normatifiğe geçiş incelenecektir. Teorinin merkezinde yer alan özgürleşmesi gereken insan odağının, eylemin değerini tarihsel hedeflere ulaşma etki etkisi üzerinden belirleyen bir "kurtuluş ahlakına" nasıl evrildiği analiz edilecektir.

250

Normatif Vurgunun Derinleşmesi

Marksizmde ahlaka dair öncelikli olarak alışkanlık, olay, olgu ve değerler ilişkisinde olguyu öne çıkararak, bütüncü geçmiş tarihin bir sınıflar savaşı tarihi olduğu kabulü üzerinden açıklanmaktadır.²⁵ Marksizmin ahlak anlayışındaki birinci yönü, genel olarak betimleyici bir "tarihsel-toplumsal" yön olarak ifade edilebilir. Fakat bu durum, merkezinde özgürleşmesi gereken insanı içerir ve olgular kadar değerler üzerinden ele alınmasını gerektirir. Öngörülen hedeflere en doğru şekilde veya teoriyi doğrulayarak yaklaştıracak eylemler istenilen ve değerliken, bu hedeflerden uzaklaştıracak eylemler değersiz hatta zararlı olarak değerlendirilir. Bu, eylemler arasında bir değer hiyerarşisi olduğunu ve eylemin değerini belirleyen temel unsurun, hedefe teori ile birlikte ulaştırılma etkisi olduğu şeklinde ele alınabilir.

Bu noktada Kai Nielsen gibi Marksist etiği savunan çağdaş felsefeciler, Marksist kuramın ahlaki eleştirisinin sadece bir araçsal rasyonellik olmadığını savunurlar. Nielsen, Marksist etiğin temel olarak eleştirdiği *recht*²⁶ ahlaki anlayışının bağlamından çıkmayı ve eylemde biçimsel olmayan bir yarar ve

24 Steven Lukes, *Marksizm ve Ahlak*, çeviren. Orhan Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998, 52-53.

25 Friedrich Engels, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, çeviren. Sol Yayınları Yayın Kurulu. 11. Baskı. Ankara: Sol Yayınları, 2012, 61.

26 Kıta Avrupasında sivil toplum ilişkilerini ve devleti yönlendiren ilkeler için kullanılan ve hukuki bir kavram olan *recht*'e göre, adaletin kökenine dair verili evrensel ilkeler mevcuttur. Bu ilkeler toplumun bütün fertlerinin çıkarına ayırım gözetmeksizin hizmet eder; amaç adaletin gözetilmesi, insanların ve devletin felaketlerden korunmasıdır.

eşitliği gözetmeyi ifade eden bir "kurtuluş ahlakı" karakteri taşıdığını belirtir.²⁷ Bu ahlak, insanlığın eşitsizliği üreten ekonomik ve sosyal ilişkilerden kurtuluşu doğrultusunda faydalı ve değerli bulunan sonuçlara odaklanır.²⁸ Marksist etiğin bu kurtuluşçu yönü, sistemsel değişimin ahlaki bir görev olduğunu ima eder. Sean Sayers gibi düşünürler, Marx'ın çalışmalarındaki "olması gereken" vurgusunun, teorinin devrimci pratikle olan kaçınılmaz ilişkisi nedeniyle geleneksel etik teorilerden daha güçlü bir normatif yük taşıdığını savunur.²⁹ Garmon, Marksist etiğin temelini, insanın kendisini yabancılaşmadan kurtarılmasına eylemine dayandırdığını ve bu kurtuluşun, geleneksel etik sistemlerin ötesinde, insanın türsel varoluşunu gerçekleştirme çağrısı taşıyan güçlü bir normatif zorunluluk olduğunu ileri sürer.³⁰ Sınıfsal eşitsizliklerin ve yabancılaşmanın ahlaki olarak kabul edilemez olduğu yönündeki bu kesin yargı, tarihsel zorunlulukları aşarak, ahlaki eylemi yapısal dönüşümü zorlayan bir imkân yaratır. Alain Badiou'nun ifadesiyle devrimci siyasi eylem, durumun kendisinin unsuru olmayan bir "olay" yaratma potansiyelini sunar. Bu olay, eski etik düzeni yıkarak yeni bir hakikat süreci başlatır ve bu süreçte sadakat en yüksek etik sorumluluk haline gelir.³¹ Adriaan Peperzak da bu normatif boyutu desteklerken Marksist etiğin insanın yabancılaşmamış türsel varlığını gerçekleştirmesi için gerekli olan "insancıl zorunluluğa" dayandığını ileri sürer.³² Peperzak'a göre, Marx'ın etik hümanizmi, eylemin sonuçlarını kısa vadeli fayda ile değil, insan potansiyelinin kapsamı gelişimi ile değerlendirebilmesiyle kurtuluşa yönelik güçlü bir normatif vurgu taşıyan bir ahlak vizyonudur. Bu bağlamda amaç, sınıflı burjuva toplumunun yerini "bir kişinin özgür gelişiminin, herkesin özgür gelişiminin koşulu olduğu bir toplum"³³ almasıdır. Bu hümanist ve evrensel hedef, Marksist sonuççuluğun ahlaki ölçütünü yalnızca nicel fayda değil, niteliksel insan gelişimi üzerine kurduğunu vurgulaması açısından önemlidir.

Kurtuluş ahlakının erekselci yapısı, Marksizm'de ahlaki eylemin değerinin nihai sonuçlara göre belirlenmesi gerektiğini açıkça ortaya koyar. Ancak bu

27 Karl Nielsen, *Marx and Morality. In Marx's Ethical and Political Thought*. Cambridge University Press, 2000, 45-48.

28 Lukes, *Marksizm ve Ahlak*, 188.

29 Sean Sayers, *The Value of the Concrete: Marxist Political Economy and the Theory of Value*. Palgrave Macmillan, 2008, 165-170.

30 Steven Garmon, *Marx's Ethical Theory of Emancipation*. Journal of Social Philosophy, 49(1), 2018, 28-31.

31 Alain Badiou, *Ethics: An Essay on the Understanding of Evil*. Verso, 2001, 49-55.

32 Adriaan T. Peperzak, *The Ethical and Political Significance of Marx's Humanism*. Philosophy and Social Criticism, 25(6), 1999, 45-48.

33 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu. Komünizmin İlkeleri*. İstanbul: İnter Yayınları, 1998, 63.

durum bizi ahlakın kendisinin sınıfsal karakterini vurgulayan temel Marksist önermeye geri götürür. Bir sonraki bölümde eylemin değerini hesaplanabilir anlık faydadan çıkararak, tarihsel olarak zorunlu bir ereğe yerleştiren bu sonuççu vurgunun, faydacılığın sınıfsal körlüğünden ve nicel hesaplama tuzağından nasıl ayrıştığı inceleneyecektir. Bu ayırım Marksist etiğin özgünlüğünü ve pratiğe olan bağlılığının netleştirilmesi açısından önemlidir.

Sınıfsal Ahlak ve Sonuççu Vurgular

Marksist etik, ahlaki yargıları toplumsal ve sınıfsal ilişkilerin ötesinde konumlandıran geleneksel etik teorilerine karşı çıkarak, ahlaki bir iş yapma kurumu olarak tanımlar. Ahlak alanı her zaman iktisadi temele veya üretim ilişkilerine bağlı olarak ele alınır. Bu bağlamda, Marksist ahlak etiği, yalnızca betimleyici bir analizle sınırlı değildir. Aynı zamanda kapitalizmin yarattığı yapısal adaletsizlikleri ifşa etme yoluyla normatif bir yönü de üstlenilir. Marksist teorinin normatif çekirdeği, eylemin değerini nicel olarak sınıfsız topluma ulaşma amacına hizmet edip etmemesiyle ölçülen bir sonuççu vurgu taşır. Ancak bu sonuççu yapı, eylemin doğru ya da yanlışlığını yalnızca nicel fayda hesaplamasıyla belirleyen faydacılıktan kökten ayrılır. Geras gibi kuramcılar, Marx'ın adalet kavramını reddettiği yönündeki yaygın görüşe rağmen, sömürüyü eleştiren metinlerinde derin bir etik özgünlük var olduğunu savunur.³⁴ Bu etik sezgi Marx'ın kapitalizme yönelik eleştirilerinin, özünde bir hak ihlali ve adaletsizlik yargısı içerdiğini gösterir.

Faydacılık, etik hesaplamayı bireysel tercihlerin ve toplam faydanın maksimizasyonu üzerine kurar. Bu durum sınıf çelişkilerinin ve yapısal tahakkümü meşrulaştırılmasına hizmet edebilir. Örneğin, bir azınlık grubunun faydasının, çoğunluğun mutsuzluğuna ağır basması durumunda dahi faydacılık, toplumsal fayda artışı nedeniyle eylemi doğru bulabilir. Marksist sonuççuluk ise bu nicel, sınıfsal körlüğü reddeder. Rodger Beehler, Marksist etiğin temelini, faydacılığın soyutlanmış fayda kavramı yerine, insanın türsel özünün (*Gattungswesen*) özgürleşmesine dayandığını ileri sürer.³⁵ Marx'a göre eylemin ahlaki değeri sömürüyü ve yabancılaşmayı derinleştiren değil, tam tersine insan potansiyelinin gelişimine katkıda bulunan bir sonuç üretmesiyle ölçülür. Bu

34 Norman Geras, *The Controversy about Marx and Justice*. New Left Review, (150), 47-85, 1985, 47-50.

35 Rodger Beehler, *Moral Judgment and the Social Theory of the Moral World*. Routledge, 2008, 120-125.

nedenle Marksist sonuççuluk, eylemin sonuçlarını değerlendirirken iki temel kritere odaklanır. İlki mevcut sınıfsal çatışmayı veya gerilimleri derinleştirme ve çözümleyebilme potansiyelidir. Seçilen eylem, baskıcı üretim ilişkilerini ortadan kaldırmaya ne ölçüde hizmet ediyor sorusu ön plandadır. Diğer bütün meseleler bu soru ile ilişkili olarak değerlendirilir. İkincisi özgürleşme ve insani gelişim kriteridir. Seçilen eylemin, bireylerin ve toplumun yabancılaşmadan kurtularak kapsamlı gelişimine ne ölçüde katkı sağladığı gündemdedir.

Sonuç olarak Marksist sonuççu vurgu, eylemin değerini hesaplanabilirlik ve anlık faydadan çıkararak, tarihsel olarak zorunlu ve niteliksel bir amaç olan sınıfsız toplumun kurulması üzerinden ele alma gayretindedir. Bu ereksiyonci bağlam ahlaki yargıyı faydacılığın sınırlarından kurtarır ve sınıfsal bir karakter üzerinden yapılandırır. Engels'in ifadesi ile "ahlak her zaman bir sınıf ahlaki olmuştur."³⁶ Sınıfsal ahlak anlayışı, egemen sınıfın çıkarları ve üretim ilişkilerinin devamlılığını sağlama işlevi ile ezilen sınıfın geleceğe yönelik başkaldırı ve eleştiri işlevi arasında ikili bir karakter gösterir. Beehler gibi kuramcılar, bu sınıfsal amaca yönelik eylemin, Marksist etiği kaçınılmaz olarak sonuççu bir zemine oturttuğunu savunurlar. Ancak bu sonuççuluğun basit bir fayda hesaplaması olan klasik faydacılığın ayırımının belirginleştirilmesi kritiktir. Marksizmde ahlaki eylemin değeri, eylemin bireysel veya kısa vadeli faydasından ziyade, sınıfsız topluma ulaşma gibi nihai, tarihsel bir amaca hizmet etme sonuçları üzerinden belirlenir.³⁷ Bu durum faydacılığın nicel hesaplamasından, Marksizmde niteliksel ve yapısal dönüşüm hedefine yönelik bir sonuççuluğa geçişi ifade eder.

Marx'ta Eylemin Yönelimi: Sonuççuluk ve Faydacılık Gerilimi

Marx'ın çalışmalarındaki siyasi vurgular göz önüne alındığında, seçilen eylemin değerini belirleyen temel unsur, genel olarak baskıcı üretim ilişkilerinin sınıfsız toplum doğrultusunda devamlı olarak yadsınmasıdır. Bu yadsıma, eleştiri yapacak öznenin iyilik ve kötülüğün ne olduğu konusunda berrak bir bilince sahip olmasını varsayar ve bu yönüyle iyiye yönelme veya kötülüğe karşı direnme her zaman bir akıl dolayımını şart koşar.³⁷ Marx'ın eleştirel rasyonelliği, yalnızca var olan durumu betimlemekle kalmaz, aynı zamanda tarihsel olarak arzu edilen bir geleceğe dair normatif bir tasarı da sunar. Eylemin yöneliminin,

³⁶ Engels, *Anti-Dühring*, 111.

³⁷ Terry Eagleton, *İyimser Olmayan Umut*, çeviren. E. Ayhan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016, 87.

tüm insanlığın ve gezegenin mutluluğunun belirli bir gayeye bağlanmış olduğu bu gidişatta, geçici veya tali olan ile, kalıcı ve esas olan arasındaki düzey farkı belirgindir. Bu ayrım, Marksist eylemin ahlaki değerini bireysel kaygılardan ve anlık tatminlerden uzaklaştırarak, tarihsel bir ereksellik içine yerleştirir. Andrew Collier gibi çeşitli kuramcılar, Marksist etiğin temelinde yatan bu nihai amaç vurgusunun, teoriyi doğrudan doğruya sonuççu bir etik teori olarak konumlandığını savunur.³⁸ Collier'e göre, Marx için ahlaki açıdan doğru eylem, en iyi sonucu yani sınıfsız toplumu üreten eylemdir. Eylemin bu belirlenmiş gayeye yönelik olması, Marksizmde eylemin bir nesit fayda üzerinden bir değere sahip olduğunu gösterir. Eylemlerin ahlakının, bireysel beğeni ölçütü ile değil, hesaplanabilir sonuçları ile değer biçilmesine dair bu yaklaşım, Marksist etiğin temel olarak bir sonuççu karakter taşıdığını gösterir.

Bu sonuççu karakterin kabulü Marksist pratiğin ve siyasetin en temel gerilimi olarak araçlar ve gaye arasındaki ilişki meselesini gündeme getirir. Bu ilişki bizi ahlak felsefesinin merkezi sorularıyla birleştirebilir. Eğer eylemin ahlaki değeri yalnızca nihai amaç tarafından belirleniyorsa, bu amaç uğruna kullanılacak her türlü araç meşru kabul edilebilir mi? Ayrıca, eylemin sonuçlarını değerlendirirken, Marksizmin eleştirdiği ve reddettiği klasik faydacılığın nicel fayda ilkesinin sınırlılıklarını nasıl aşılacaktır? Bir sonraki bölümde bu sorulara yanıt bulabilmek için gaye ile eylemin araçsal değeri arasındaki ilişkinin karmaşık yapısı ve geleneksel fayda ilkesinin Marksist etik açısından neden yetmez kaldığı incelenecektir.

Araç-Amaç İlişkisi ve Fayda İlkesinin Sınırlılığı

Marksist teori eylemi belirleyen gaye, baskı ve sömürüyü doğuran üretim ilişkilerinin ortadan kaldırıldığı sınıfsız bir toplumdur. Gaye doğrultusunda izlenecek "doğru eylemin" veya kullanılacak "doğru araçların" belirlenmesi kritiktir, çünkü bireylerin ve toplumun "fantastik yanılgılarla" zaman kaybetmemesi gerekir.³⁹ Bu bağlamda, eylemin kendisi bir araç olsa da, kurtuluş gayesi doğrultusunda taşıdığı değerden ötürü araç olan iyi ile kendinde iyinin birbirinin ikamesi olarak kullanılması durumu söz konusudur. Yani, devrimci eylemlerin meşruiyeti, nihai amacın büyüklüğünden ve tarihsel gerekliliğinden türetilir. Ancak bu sonuççu yönelim, geleneksel fayda ilkesinin

38 Andrew Collier, *Scientific Socialism and the Question of Socialist Values*. Harvester Press, 1979, 147-150.

39 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Komünist Parti Manifestosu*. *Komünizmin İlkeleri*. 74.

yetersizliğini ortaya koyar. Marx'ta normatif bir yükümlülük etiğinden uzak durma eğilimi, araçlar ve gaye arasındaki ilişkiye dair çeşitli boşluklar yaratmıştır.⁴⁰ Marksist etik, eylemin değerini yalnızca sağladığı kısa vadeli fayda ile değil, aynı zamanda bu faydanın toplumsal dönüşüm hedefine ne kadar hizmet ettiği ve bu dönüşüme ne kadar katkıda bulunduğu üzerinden belirler.

Allen Wood gibi çeşitli Marksist kuramcılar, Marx'ın ahlaki yargularının kökeninde yatanın, sınıfsal sömürünün yol açtığı insan potansiyelinin engellenmesine duyulan öfke olduğunu ve bunun soyut bir en büyük fayda ilkesinden türetilmeyeceğini savunurlar. Wood'a göre, Marksist etiğin temelinde, kapitalist üretim biçiminin insanlık durumuna verdiği zararın ahlaki eleştirisi yatmaktadır.⁴¹ Bu eleştiri, faydacılığın temelindeki mutluluğu veya hazı ölçüt alan psikolojik hedonizm anlayışını reddeder. David McLellan ise, Marx'ın kapitalizmi eleştirirken kullandığı sömür ve yabancılaşma gibi kavramların faydacılığın atomistik hesaplamalarına karşı çıkan, kolektif ve yapısal bir etik kaygı taşıdığını vurgular.⁴² Faydacılığın üretim ilişkilerinin devamını sorgulamaksızın fayda dağıtımına odaklanırken; Marksist sonuççuluk, bizzat üretim ilişkilerinin devrim yoluyla dönüştürülmesini amaçlayan niteliksel bir etik yönelimi gündeme getirir. Bu bağlamda fayda ilkesi, sınıfsız topluma giden yolda sadece araçsal ve geçici bir ölçüt olarak kabul edilebilir ve nihai bir etik ölçüt olamaz.

Fayda ilkesinin nisel ve bireysel sınırlılıklarının Marksist etiği tatmin etmemesi, tartışmayı ahlaki yarguların somut içeriğine ve değerler sorununa taşır. Marksizm bir yandan egemen burjuva ahlakını bir ideoloji olarak eleştirirken diğer yandan eylemin olumlu ve olumsuz değerler taşıdığına dair yargılar geliştirir. Bir sonraki bölümde, bu çelişkili zemin incelenerek, Marx ve Engels'in metinlerinde yer alan değer yüklü eleştirilerin kaynağı ve bu eleştirilerin Marksist etiğe kattığı pragmatik yönelim analiz edilecektir. Marksist sonuççuluğun salt bir araçsal hesaplama olmanın ötesine geçerek insanlık durumuna dair ahlaki bir duyarlılık taşıma gayretinin önündeki yapısal zorluklar böylece netleştirilmeye çalışılacaktır.

40 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*, çeviren. Barış Erdost. Ankara: Sol Yayınları, 2002, 43.

41 Allen W. Wood, *Marx's Critique of Justice. In The Marx-Engels Reader. 2.* Baskı. W. W. Norton & Company, 2004, 115-118.

42 David McLellan, *Marxism and Religion*. Macmillan, 1987, 187.

Olumlu ve Olumsuz Değerler

Değer temelli girişimler her toplumsal oluşumun öznel yanını oluşturur. Marx ve Engels'in metinleri arasında kapitalist üretim ilişkilerinin toplum ve insanlık üzerindeki etkisine dair ahlaki yönü ön planda değer yüklü pek çok eleştiri mevcuttur. *Yahudi Sorunu* başlıklı eseri içinde Marx, sivil toplumun egoizm ve bencillik üzerinden "atomize olmuş", "birbirine düşman bireyler dünyası" şeklinde çözüştüğünü belirtir.⁴³ Burada çeşitli ahlaki fenomenlerin yeniden tanımlanması durumu ile karşılaşırız. Örneğin kıskançlık ve açgözlülük gibi fenomenler, bireylerin doğal durumlarına dayalı ahlaki zayıflıklar değil, egemen üretim ilişkileri ve toplumdaki egemen düşünceler bağlamında ele alınması gereken olgular olarak belirlenir. Ancak burada pragmatizm ile belirgin bir çelişki durumu kendini gösterir. Egemen ahlak anlayışı gayeden uzaklaştırıcı olarak görülüp eleştirilmemesine rağmen, Marx'ın bizzat "ahlaki zayıflıkların" toplumsal sorunlara yol açtığı yönündeki vurguları mevcuttur.⁴⁴ Bu çelişki Marksizmin ahlak anlayışını dikkatli bir şekilde eleştiren ve dikaltesme eğilimi taşıyan pragmatik bir yönelimi canlı tutar.

Marksist sonuççuluk gözünü daima bugünün olayımdan geçecek uzak bir geleceğe dikmiş durumdadır.⁴⁵ Ancak reel sosyalizm uygulamalarının ürettiği negatif sonuçlar dikkate alındığında, bu sonuççuluk, şimdide ve yakın gelecekteki insanların haklarına ve özgürlüklerine ahlaki koşullar karşısında faydacılığın gerisinde bir duyarlılık seviyesine sahiptir. Bu durum, Marksist etiğin yalnızca yakın hedeflere odaklanmasının yol açtığı etik riskleri göstermiştir. Gerald Cohen, Marx'ın teorisinin açıkça bir adalet ve haklar etiğinden yoksun olduğunu ve bu boşluğun güncel sosyalist teori için önemli bir problem teşkil ettiğini savunur.⁴⁶ Tony Skillen ise, Marksist ahlak eleştirisinin, toplumsal düzeni yitirmesini önlemeye yönelik bireysel zararlı eylemlere karşı, pratik bir tepki vermektен kaçınmayacağını savunur.⁴⁷ Bu durum, sınıfsız toplum hedefine ulaşmak için bile, seçilen eylemlerin şimdiki ve yakın gelecekteki etik maliyetini dikkate almayı gerektirir. Marksist etik yönelimin, eylemin nihai değerini sınıfsal dönüşüm büyük amacına endekslemekle birlikte,

43 Karl Marx. *Yahudi Sorunu*, çeviren. Niyazi Berkes. Ankara: Sol Yayınları, 1997, 50.

44 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Basın Söyleşileri*. Ankara: Sol Yayınları, 2000, 11.

45 Steven Lukes, *Marksizm ve Ahlak*, çeviren. Orhan Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998, 189.

46 Gerald A. Cohen, *Self-Ownership, Freedom, and Equality*. Cambridge University Press, 1995, 4-8.

47 Tony Skillen, *Freedom and Historical Destiny: Philosophical Essays on Marx and Critical Theory*. Palgrave Macmillan, 1996, 211-213.

bu amaç doğrultusundaki araçların özgünlük ve saygınlık durumunu göz ardı etmemesi gerekir. Bu pratik zorunluluk, bizi Marksist etiğin sonuççu doğasını daha dikkatli ayrımlarla ele almaya yönlendirir.

Marksist eleştirinin, bir yandan burjuva ahlakını ideoloji olarak reddederken, diğer yandan olumlu-olumsuz değer yargıları üretme zorunluluğu, teorinin sonuççu yapısının sınırlarını netleştirmeyi gerektirir. Marksist sonuççuluk, eğer faydacılığın nicel gereklilik tuzağına düşmek istemiyorsa bu durumda kendi kavramsal netliğini sağlamak durumundadır. Bir sonraki bölümde, makalenin temel argümanı doğrultusunda, faydacılığın nicel ve bireysel fayda hesaplamaları ile Marksizmin niteliksel, yapısal ve tarihsel araç arasındaki kesin ayrım kurularak Marksist sonuççuluğun özgün etik konumu tanımlanmaya çalışılacaktır.

Sonuççuluk ve Faydacılık Ayrımı Üzerine

257

Marksist etik, insanın çok yönlü yetenek ve eğilimlerinin geliştirilip geliştirilmemesi kriterini merkezine aldığı için kapsayıcı bir boyuta sahiptir.⁴⁸ Frankena'nın ifadesi ile ahlakın insan için olduğu fakat insanın ahlak için olmadığı yönündeki hümanist bakış açısı, etik normların toplumsal gerçeklikten ve bireyin gelişiminden bağımsız olamayacağını vurgular.⁴⁹ Marksist teoride ahlakın bu şekilde sınıfsal mücadele ve tümel özün gerçekleştirilmesi ile iç içe geçmesi durumu, etik normların sınırlı bir biçimcilikten ve soyutluktan kurtulmasının bir anlamda ön koşuludur. Bu bağlamda ahlaki zorunluluk, yabancılaşmanın ortadan kaldırılması ve herkesin özgür gelişiminin sağlanması gibi büyük bir tarihsel gayeye hizmet etmeye odaklanır. Bu ereksel hedefin ışığında, faydacılık ve sonuççuluk arasındaki ayrıma dair kavramsal netliği sağlamak elzemdir. Marksizmin ahlaki konumu kendisini modern etik literatürde i yakın akrabası olarak kabul edilen sonuççuluktan kesin olarak ayırtılmak zorundadır.

Jeremy Bentham'ın kurduğu ve John Stuart Mill'in geliştirdiği biçimde, faydacılık, eylemin ahlaki değerini mümkün olan en büyük sayıda insana en fazla mutluluk veya nicel fayda sağlaması üzerinden hesaplar. Bu klasik yaklaşım, eylemin değerini dışsal ve hesaplanabilir sonuçlara indirgerken, Marksist etik,

48 George G. Brenkert, *Marx'ın Özgürlük Etiği*, çeviren. Yavuz Alogan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998, 36-37.

49 William Frankena, *Etik*, çeviren. Azmi Aydın. Ankara: İmge Kitabevi, 2007, 89.

kendisini bu nicel ve bireyci faydacılıktan kesin olarak ayırtırmak durumundadır. Bu nicel hesaplama yaklaşımı klasik faydacılığın temelinde yer alan psikolojik hedonizm ile sınırlıdır. Bir diğer özelliği yapısal sorunları göz ardı etme eğilimidir. Marksizm ise bu yüzeysel fayda kriterini kapitalizmin yarattığı yapısal adaletsizlikleri ve sömürüyü sadece nicel fayda artışıyla meşrulaştıran bir çerçeve sunduğu için eleştirir. Marksist sonuççuluk, faydacılığın araçsallaştırıcı doğasına karşı çıkar. Krohn, faydacılığın bireysel faydayı maksimize etmeye odaklanmasına karşın, Marksist etiğin temel sonucu amacının adaletsiz üretim yapılarını ortadan kaldırmak olduğunu dolayısıyla eylemin değerini toplumsal yapıdaki değişimin niteliği üzerinden ölçtüğünü belirtir.⁵⁰ Bu ayırım, Marksizmin etiği değerlendirme biçiminde yapısal bir farklılık olduğunu gösterir. Gould ise Marx'ın adalet ve haklara dair eleştirisinin faydacılığın toplumsal yapıları göz ardı eden ve eşitsizliği sadece dahi toplumsal bir sorun olarak gören bakış açısına temelden karşı çıktığını belirtir.⁵¹ Marksist sonuççuluk, seçilen eylemi, faydacılığın yaptığı gibi mevcut sistemin kuralları içinde bir fayda dengelemesi olarak değil, lezzat üretim ilişkilerini ve toplumsal yapıyı dönüştürme amacına hizmet eden tarihsel bir zorunluluk olarak konumlandırır. Bu da Marksist sonuççuluğun özünü yapısal ve kolektif bir etik talep barındırdığını belirginleştirir. Wood ise Marx'ın etik yaklaşımının, hakları ve adaleti bireyler arası işlem olarak değil toplumsal yapının bir sonucu olarak gördüğünü belirtir.⁵² Bu özgürleşme hedefine odaklanan Marksist sonuççuluğun, faydacılığın kaçınılmaz olarak içine düştüğü nicel totalitarizm riskinden kaçınmasını sağlar. Bunun aksine, daha geniş bir kategori olarak sonuççuluk, eylemin ahlaki değerini belirli sonucunun arzulan amaca (*teleos*) ne kadar hizmet ettiği üzerinden belirler. Marksist etik bu açıdan saf bir sonuççudur. Eylemin doğru olup olmadığı, sınıf çatışmasını ortadan kaldırma ve sınıfsız toplumun nihai amacını yaratma sonucuna odaklanmıştır. Bu tarihsel ve yapısal bir sonuççuluktur. Collier'in de belirttiği üzere, Marksist sonuççuluk eylemin ahlaki değerini niteliksel sonuçlar üzerinden değerlendirir.⁵³ Marx'ın vurguladığı, insanın insanla birliğinin insanlar arasındaki "gerçek farklılıklara"⁵⁴ dayandığı

50 John H. Krohn, *Consequentialism, Marx, and the Problem of Justice*. Philosophy and Phenomenological Research, 98(2), 2019, 401-405.

51 Carol C. Gould, *Marx's Critique of Rights and Justice*. Journal of Social Philosophy, 44(4), 2013, 495-498.

52 Allen W. Wood, *Marx's Critique of Justice*. In *The Marx-Engels Reader*. 2. Baskı. W. W. Norton & Company, 2004, 136.

53 Andrew Collier, *Scientific Socialism and the Question of Socialist Values*. Harvester Press, 1979, 148-149.

54 Karl Marx, "To Ludwig Feuerbach. In Bruckberg Paris. August 11 1844", Erişim Tarihi:

iddiası bütün makro karakterine rağmen, farklılıkları dikkate almaya duyarlı bir ahlaki yönelimi içeren siyasetin gerekliliğine kapı aralar. Bu, tekil fayda hesaplamalarının değil, yapısal dönüşümün nihai bir sonucu olmalıdır.

Sonuç

Bu çalışma, Karl Marx'ın yazılarında kesin olarak bir etik dizge oluşturma çabası olmamasına rağmen, tarihsel materyalizm çerçevesinin ve kapitalist üretim biçimine yönelik eleştirilerinin, geleceğin sınıfsız toplumu gayesi üzerinden güçlü bir etik yönelim sağladığını ortaya koymaktadır. Makalenin temel bulgularına göre Marksizmin etik ve sınıfsal konuma dair özgün karakteri belirginleştirilmiştir. Marksizm, ahlak alanını bir üstyapı kurumu olarak tanımlar ve her dönem için geçerli evrensel ahlaki ilkelere savaştığı geleneksel anlayıştan belirgin bir şekilde ayırır. Ahlak, zorunlu olarak iktisadi temel ile ilişkili, toplumsal sınıflara dair bir ifade, söylem ve eylem biçimi olarak konumlandırılır. Bu yaklaşım, olgu ve değerler ilişkisine dair meta-etik bir çerçeve içinde düşünülebilir. Ancak fenomenin diğer yönü normatif zorunluluk ile belirgindir. Betimleyici bu çerçeve ve rağmen, teorinin insanlığın özgürleşmesi veya kurtuluşu olarak belirlenmiş gaye ve bu gaye ile araçların ilişkisine dair çeşitli normatif konumlanmaları da içerdiği tespit edilmiştir. Eylemin değeri veya doğruluğu statik değil, gayeye yaklaştırması üzerinden dinamik ve süreklilik içinde değerlendirilir. Makalenin ana tartışma konusu olan Marksist etiğin eylem değerlendirme biçimine dair elde edilen en önemli bulgu, Marksist etiğin sonuççu bir karaktere sahip olduğu, ancak klasik faydacılıktan belirgin olarak ayrıldığıdır. Marksizm, tüm insanlığın evrensel mutluluğunu ifade ettiği düşünülen sınıfsız toplum gayesi doğrultusunda eylemin değerini dinamik olarak değerlendirmeyi teklif eden sonuççu bir etik konuma sahiptir. Sonuççuluk eylemin değerini nihai amacın gerçekleşmesine dair çıktılar üzerinden belirleyen erekselci bir yaklaşımla örtüşür. Ancak önceden tartışıldığı üzere bu sonuççuluk klasik faydacılığın nicel hesaplamasından farklıdır. Faydacılık, kapitalizmin yarattığı yapısal eşitsizlikleri meşrulaştırabilme riski taşıyan bireysel veya kısa vadeli bir fayda hesabına açıktır. Marksist sonuççuluk ise eylemin değerini sınıfsal sömürüyü ve yapısal zararı ortadan kaldırma gibi niteliksel ve tarihsel bir amaç üzerinden tanımlar. Bu doğrultuda makalenin temel iddialarından biri, Marksist etiği faydacılıkla doğrudan bir tutmanın teorik

olarak sorunlu olabileceğidir. Geçtiğimiz yüzyılda yaşanan reel sosyalizm uygulamalarının ürettiği negatif sonuçlar karşısında Marksist sonuççuluğa yöneltilen insanların çıkarlarına saygıyı gerektiren durumlar karşısında faydacılığın gerisinde bir duyarlılık seviyesine sahip olduğu yönündeki eleştiriler makalede yeterince derinlikli tartışılmamıştır ve ayrı bir değerlendirmeyi gerektirmektedir. Sonuç olarak Marksist ahlak anlayışının tüm insanlığın kurtuluşuna dair erekselci bir çerçeve sunarak, eylem, etik yönelimini onu toplumsal-tarihsel yapısı ve etik ilkelerle koruyarak aşabilecek bir siyaset alanına geçişe dair çeşitli imkanlar sunduğu görülmektedir.

GERİ ÇEKİLDİ

KAYNAKÇA

- Althusser, Louis. *Ideology and Ideological State Apparatuses. In Lenin and Philosophy and Other Essays*. Monthly Review Press, 1971, 127-186.
- Badiou, Alain. *Ethics: An Essay on the Understanding of Evil*. Verso, 2001.
- Beehler, Rodger. *Moral Judgment and the Social Theory of the Moral World*. Routledge, 2008.
- Benhabib, Seyla. *Critique, Norm, and Utopia: A Study of the Foundations of Critical Theory*. Columbia University Press, 1986.
- Brenkert, George G. *Marx'ın Özgürlük Etiği*. Çeviren Yavuz Alogan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.
- Chitty, Andrew. *Marx's Radical Critique of Capitalist Society: A Reconstruction*. Palgrave Macmillan, 2018.
- Cohen, Gerald A. *Self-Ownership, Freedom, and Equality*. Cambridge University Press, 1995.
- Collier, Andrew. *Scientific Socialism and the Question of Socialist Values*. Harvester Press, 1979.
- Eagleton, Terry. *İyimser Olmaya Umut*. Çeviren E. Ayhan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016.
- Engels, Friedrich. *Anti-Dühring, Bay Eugen Dühring Bilimi Altüst Ediyor*. Çeviren Kenan Sober. Ankara: Sol Yayınları, 1977.
- Engels, Friedrich. *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*. Çeviren Yurdakul Fincancı. Ankara: Sol Yayınları, 1997.
- Engels, Friedrich. *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*. 11. Baskı. Çeviren Sol Yayınları Yayın Kurulu. Ankara: Sol Yayınları, 2012.
- Frankfurt, William. *Etik*. Çeviren Azmi Aydın. Ankara: İmge Kitabevi, 2007.
- Garmon, Steven. *Marx's Ethical Theory of Emancipation*. Journal of Social Philosophy, 49(1), 2018, 26-44.
- Geras, Norman. *The Controversy about Marx and Justice*. New Left Review, (150), 47-85, 1985.
- Gould, Carol C. *Marx's Critique of Rights and Justice*. Journal of Social Philosophy, 44(4), 2013, 489-502.

- Gramsci, Antonio. *Hapishane Defterleri. Tarih, Politika, Felsefe ve Kültür Sorunları Üzerine Seçme Metinler*. Çeviren Kenan Somer. İstanbul: Onur Yayınları, 1986.
- Grote, Martin. *Marx's Conception of the Normative Domain*. *European Journal of Political Theory*, 16(2), 2017, 161-179.
- Horkheimer, Max. *Eclipse of Reason*. New York: Oxford University Press, 1947.
- Husami, Ziyad I. *Marx on Distributive Justice*. *Philosophy & Public Affairs*, 8(1), 27-64, 1978.
- Kant, Immanuel. *Pratik Aklın Eleştirisi*. 3. Baskı. Çeviren Füsun Akar, Gertrude Durusoy, İoanna Kuçuradi. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1995.
- Krohn, John H. *Consequentialism, Marx, and the Problem of Justice*. *Philosophy and Phenomenological Research*, 98(2), 2019, 399-418.
- Levin, Michael. *The Superstructure and the Ethical Problem in Historical Materialism*. *Science & Society*, 83(2), 2019, 229-242.
- Lukes, Steven. *Marksizm ve Ahlak*. Çeviren Orhan Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.
- Marx, Karl. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*. 5. Baskı. Çeviren Sevim Belli. Ankara: Sol Yayınları, 1993.
- Marx, Karl. *To Ludwig Feuerbach*. In Bruckberg Paris. August 11 1844. Erişim Tarihi: Mart 11, 2024, https://marxists.architexturez.net/archive/marx/works/1844/letters/44_08_11.htm.
- Marx, Karl. *Ahudi Sorunu*. Çeviren Niyazi Berkes. Ankara: Sol Yayınları, 1997.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels. *Alman İdeolojisi*. Çeviren E. Aktan. Ankara: Alter Yayıncılık, 2013.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels. *Basın Söyleşileri*. Çeviren Burcu Günüşen. Ankara: Sol Yayınları, 2000.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels. *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi*. 4. Baskı. Çeviren Barış Erdost. Ankara: Sol Yayınları, 2002.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels. *Komünist Manifesto*. 2. Baskı. Çeviren N. Satlıgan. İstanbul: Yordam Kitap, 2014.

- Marx, Karl ve Friedrich Engels. *Komünist Parti Manifestosu. Komünizmin İlkeleri*. İstanbul: İnter Yayınları.
- Marx, Karl ve Friedrich Engels. *Seçme Yazışmalar II 1870-1895*. Çeviren Yurdakul Fincancı. Ankara: Sol Yayınları, 1996.
- MacIntyre, Alasdair. *The Fate of the Kantian Revolution in Moral Philosophy*. The Philosophical Quarterly, 34(135), 1984, 153–161.
- McLellan, David. *Marxism and Religion*. London: Macmillan Press, 1987.
- Nielsen, Kai. *Marx and Morality*. In *Marx's Ethical and Political Thought*. Edited by S. K. Holland. Cambridge University Press, 2000, 39-58.
- Norman, Richard. *Free and Equal: A Philosophical Examination of Political Values*. Oxford University Press, 1987.
- Peperzak, Adriaan T. *The Ethical and Political Significance of Marx's Humanism*. Philosophy and Social Criticism, 25(6), 1999, 11-31.
- Reiman, Jeffrey. *The Centrality of the Central State*. Political Theory, 13(1), 13-21, 1985.
- Sayer, Derek. *The Violence of Abstraction: The Analytic Foundations of Modern Marxism*. Blackwell Publishers, 1998.
- Sayers, Sean. *The Value of the Concrete: Marxist Political Economy and the Theory of Value*. Palgrave Macmillan, 2008.
- Skillen, Tony. *Freedom and Historical Destiny: Philosophical Essays on Marx and Critical Theory*. Palgrave Macmillan, 1996.
- Tepe, Hasan. *Etik ve Metaetik*. 3. Baskı. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2018.
- Wood, Allen W. *Marx's Critique of Justice*. In *The Marx-Engels Reader*. Edited by R. C. Tucker. 2. Baskı. W. W. Norton & Company, 2004, 113-138.

GERİ ÇEKİLDİ